

SELÇUKLULARIN HİLÂFET'LE İLK TEMASI VE BÜVEYHÎLER'LE İLİŞKİLER

Edip AKYOL
Mardin İli Müftülüğü

ÖZET

Büveyhîler'in Abbasileri baskı altına alarak Halifeleri etkisiz hale getirdikleri ve Hilâfeti Fatımîlere devretmeye çalıştıkları bir dönemde, henüz kurulan ve kısa zamanda, bölgedeki İslam topraklarına hâkim olan Selçuklular, Büveyhîler'in işgalindeki halifelik merkezi olan Bağdat'ı kurtarmak için, Abbasî halifesi el-Kaim bi-Emrillah'ın davetiyle Bağdat'a girdiler. Halife'nin büyük memnuniyetle karşıladığı Tuğrul Bey, Büveyhîler'le girdiği mücadele sonucunda Büveyhî Hükümdarlığını yıkarak, Abbasî hilâfetinin yeniden nüfuz kazanmasını sağladı. Bununla birlikte halifeliğe karşı yapılan Fatımî saldırılarını da bertaraf ederek İslâm tarihinde yeni bir dönem başlatmış olan Selçuklular, Müslümanların ve halifelerin koruyuculuğunu üstlenmiş oldular. Ayrıca İslâm Medeniyeti açısından da yeni bir sentez olarak Türk İslam Medeniyetini oluşturmaya başlamışlardır. Bu yönüyle Selçuklular, hem İslâm Tarihi hem de Dünya Tarihi açısından önemli bir yere sahip olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, Büveyhîler, Abbasîler.

ABSTRACT

Seljuks' First Contact with Caliphate and Relation with Buveyhids

Seljuks, who was just founded and conquered Islamic lands in really short time period, with the invitation of Abbasid's Khalif al-Qaim bi-Emrillah entered Baghdad, center of caliphate, where was under military occupation by Buveyhids, in an era that Buveyhids were neutralizing khalifs and trying to pass the caliphate on Fatimis by pressuring Abbasids. Tughrul Bey, who was welcomed with pleasure by the khalif, made caliphate regain it's influence by ending Buveyhids' rulership after the battle against them. Seljuks became the protector of Muslims and Khalifs by starting a new era in Islamic History by countering all the attacks of Fatimi's against caliphate. Also they started Turkish-Islamic Civilization as a new synthesis among Islamic Civilizations. This way Seljuks had an important place in History of World and Islam.

Key Words: Seljuks, Buveyhids, Abbasids.

GİRİŞ

Her devletin tarihte oynadığı bir rol vardır. Yaşadıkları, hüküm sürdükleri zaman ve coğrafyada az veya çok tarihin oluşumuna tesir etmiş ve bu çerçevede de tarihe mâil olmuşlardır. Bizim bu araştırmamızda ele alıp incelediğimiz bu

devletlerden birisi Büveyhîler diğeri de Selçuklular'dır.

Büveyhîler, Abbasileri baskı altına alarak Halifeleri etkisiz hale getirdikleri ve Sünnî Müslümanlara baskı uygulayıp Hilâfeti Fatımîlere devretmeye çalışmış olmalarından dolayı, Abbasi imparatorluğunda açılmış bir kara sayfa olarak gösterilir. Bu durum siyasî ve askerî yön itibarı ile olağan görülebilir. Ancak Büveyhîler dönemi, bilim ve kültür açısından düşündüğümüz zaman özellikle de İslâm Medeniyeti açısından hiç de küçümsenemeyecek bir etkiye sahiptir. Nitekim bazı tarihçiler bu dönemi İslâm'ın Rönesans'ı olarak nitelendirmektedir.¹

Selçuklular ise, İslâm tarihinde yeni bir dönem başlatmış, İslâmiyet'i Araplar'dan ve İranlılar'dan sonra kabul etmelerine rağmen Müslümanların ve halifelerin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. İslâm Medeniyeti açısından da yeni bir sentez olarak Türk İslâm Medeniyetini oluşturmaya başlamışlardır. Bu yönüyle Selçuklular, hem İslâm Tarihi hem de Dünya Tarihi açısından önemli bir yere sahip olmuştur.

Selçuklu - Büveyhî ilişkisini incelerken, bunların Abbasiler ile olan ilişkilerini de ele almayı bir zarûret olarak gördük. Çünkü Büveyhîlerin Selçuklular ile karşı karşıya gelmelerindeki en önemli etkenlerden biri, Büveyhîlerin Abbasi Halifeleri ile olan ilişkileridir. Bu ilişkilerin sonucunda da Abbasi Halifesi'nin Selçuklulara yaklaşması ve onların Bağdat'a gelmeleri için gerekli zemini hazırlaması etkili olmuştur.

Selçukluların Hilâfet'le İlk Teması

Abbasî Hilâfeti ile Büyük Selçuklular arasındaki ilk ilişkileri Nişabur'un işgali ile Selçuklu Devleti'nin 429/1038'de muvakkat olarak kurulmasını müteakip başladı.² Abbasî halifesi Kâim Bi-Emrillah Tuğrul Bey ve Çağrı Bey ile - bu arada Rey, Hemedân ve diğeri Cibâl şehirlerine akınlar yapan - Oğuz liderlerine gönderdiği ayrı ayrı elçilerle yağma, öldürme ve tahripten vazgeçerek imara girişmelerini istedi. Halifelikten gelen bu isteğin mana ve önemini takdir eden Tuğrul Bey, Halifelik elçisine gerekli hürmeti gösterdiği gibi, bu fırsattan faydalanarak kendisi de, bütün Selçuklu ailesi ve Oğuzlar adına Halife'ye bir elçi göndererek, Gazne hükümdarı Mes'ud'un, halka karşı hükümdarlık vecibelerini gereği gibi yerine getirmede için idareyi ele aldıklarını ve "memleketi muhafaza hususunda Halife'nin kölesi" bulduklarını bildirdi.³

431/1040 yılında meydana gelen (Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşuna temel olan ve Selçuklular'ın bağımsızlıklarını elde etmelerini sağlayan) Dandanakan savaşında Gazneliler'i mağlup ettikten⁴ sonra Selçuklular,

¹ Bkz. Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, Çev: Salih Şaban, İstanbul, 2000.

² Köymen, M. Altan, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 34.

³ Köymen, a.g.e, s. 35; Kafesoğlu, İbrahim, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul, 1992, s. 18; Köymen, "Tuğrul Bey" İ.A., İstanbul 1998, XI-II/32; Yüksel Arslantaş, "Büyük Selçuklu Devleti ve Abbasî Halifeliği Arasındaki İlk İlişkiler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul 1995, s. 143.

⁴ El Hüseyinî Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nâşir Ali, *Ahbaru'd-Devleti's-Selçukiyye*, Çev. Necati Lügal, Ankara, 1999, S. 7, Kafesoğlu, a.g.e. s. 18.

Abbasî Halifesi Kâim bi-Emrillah'a itaat etmeye karar vermeleri sonucunda, Halife de Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet ederek ona hil'at ve taç giydirmiştir.⁵ Yapılan bu merasim Halife'nin Selçuklular'ı tanıdığını ve onları Müslümanların ve Hilâfet'in hâmleri olarak kabul ettiğinin göstergesi oluyordu. Böylece Abbasî Selçuklu ilişkileri ilk defa, Selçukluların Tuğrul Bey'in önderliğinde Gazneliler'e karşı kısmen de olsa istiklallerini kazanmaları ve daha etkin bir güç haline gelmeleri ile başlamıştır.

Selçuklular, Abbasî halifesi ile diplomatik ilişki kurmakla itibar kazanmayı isterken, Abbasî halifesi Kâim bi-Emrillah da Selçuklular ile ilişki kurup onlardan Büveyhîler'e karşı yardım talep etmeyi hedefliyordu.

Sultan Tuğrul Bey ve Büveyhîler'le İlişkiler

Sultan Tuğrul Bey Nişâbur'da tahta çıktıktan sonra, siyasi değişiklik sebebiyle bozulan düzen ve teşkilatı yeniden düzenlemiş ve fetihlere girişmiştir. Bu hareket sırasında önce Taberistan ve Cürcân bölgelerini ve buradaki mahalli hanedan olan Ziyârilere ve Bavendiler'i kendine tabi kıldı (433/1041-42). Ertesi yıl İbrahim Yinal Rey şehrini ele geçirmiş, Hemedân'ı Kâkûye hanedanının elinden almıştı. Rey'e gelen Sultan Tuğrul Bey, burasını Selçuklu Devletinin başkenti yaparak şehrin imarını emretti. Bundan sonra Tuğrul Bey ile Selçuklu şehzadeleri İbrahim Yinal, Kutalmış, Kavurd ve Yâkûtîsüratle İran'ın öteki şehir ve bölgelerini ele geçirdiler.⁶

Anadolu'ya ilk Türk akınları, Türkmenlerin burayı kendilerine yurt yapmak istemeleri sonucunda başlamıştı. Selçuklu Devleti kurulduktan sonra sultanların kendi devletleri içindeki Müslüman halk ve ülkeleri istila ve asayişsizlikten korumak maksadıyla kesif Türkmen göçünü Anadolu'ya sevk etmeleri de bu gazaların diğer bir sebebiydi. Anadolu'ya Türk akınları Çağrı Bey'in meşhur keşif akını ile başlamıştı. Bundan sonra Selçuklulara tâbi olmak istemeyen Türkmen reislerinin idaresindeki akınlar Güneydoğu Anadolu bölgesine kadar uzanmıştı. Bu olayı duyan Tuğrul Bey, Türkmenlerin İslam ülkelerine yaptıkları saldırılardan vazgeçmeleri konusunda bir talimat gönderdi. Türkmenler, neticede Selçuklu Devleti'nin emrine girmeye mecbur kalmış ve Tuğrul Bey'in emrine uyararak bundan sonra Anadolu'daki Bizans arazisine yapılan hemen hemen bütün akınlara katılmışlardı.⁷ Böylece Tuğrul Bey Türkmen akınlarını Anadolu'ya kanalize etmek suretiyle, bu toprakların ebedi bir Türk yurdu olmasına katkı sağlamıştır.⁸

Çoğunlukla kendi şeflerinin sevk ve idaresinde olan Oğuz kabilelerinin, Güneydoğu Anadolu'da hâkim Mervanoğulları ve el-Cezire'de hâkim Ukayloğulları Devleti topraklarını istila etmeleri, Tuğrul Bey'in vazifelendirdiği İbrahim Yinal'ın, Yâkûtînin ve Kutalmış'ın Kuzeybatı İran'da, özellikle Irak'ı Acem'de ma-

⁵ El-Hüseynî s. 13-14; Burslan, Kıvameddin, *Irak-Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1999, s. 11.

⁶ El-Hüseynî s. 13-14; Merçil, *Erdoğan, Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1985, s. 50-51.

⁷ Merçil, a.g.e, s. 51.

⁸ Yazıcı, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, Ankara, 2002, s. 212.

halli şehir devletlerin topraklarını düzenli ordularla, bir plan dâhilinde fethetmeleri bir tarafa bırakılacak olursa, devlet merkezini doğu İran'daki Nişabur şehrinden, İbrahim Yınal'ın fethettiği Rey şehrine nakleden (434/1043) Tuğrul Bey'in ilişki kurduğu ilk müstakil devlet, Büveyhoğulları Devleti'dir.⁹

· Selçuklular Dandanakan savaşından (431/1040) sonra toplanan kurultayda o zamana kadar ele geçirilmiş ve ileride ele geçirilecek topraklarını hânedan üyeleri arasında paylaşmışlardı.¹⁰

Gazneliler'in Dandanakan'da yenilmesinden sonra Selçuklu akıncıları, güneye doğru inmeye başladılar. Bu sırada Kirman, Büveyhîler'den İmâdeddin Ebû Kâlicar Merzuban (415-440/1024-1048)'in idaresinde idi. Tuğrul Bey Rey şehrine girdikten sonra (435/1043) askerlerinden bir kısmı, muhtemelen, Kirman'a gelerek burayı önce yağmalamış, sonra da bazı bölgelere sahip olmuşlardı. Bu durumu öğrenen Büveyhî emiri İmâdeddin Ebû Kâlicar, kalabalık bir orduyu Ciruft kalesi yakınlarında bulunan Oğuzlar üzerine gönderdi. İki taraf arasında yapılan şiddetli savaşı Büveyhîler kazanarak Kirman'da bozulan düzeni yeniden sağladılar. Böylece Kirman bölgesi birkaç yıl daha Büveyhîler'in idaresinde kaldı.¹¹

Selçuklu - Büveyhî Arasındaki İlimli İlişkiler

435/1043 yılında İsfahan da fethedildi.¹² Durum böyle olunca, Selçuklu Devleti'nin sınırları Büveyhî Devleti'nin sınırları ile bitmişti. Tuğrul Bey gibi bir fatihin ülke sınırlarının başka bir ülkeyle bitmiş olması demek, er geç bu ülkenin de sonunun gelmiş olması demektir. Geleceğin kendilerine neler getireceğini sezmede gecikmeyen Büveyhoğulları, Halife Kâim bi-Emrillah'a sığındılar. Halife de bu duruma müdahale ederek bütün İslam ülkelerinin Kâdi'l- Kudât'ı Ebû'l Hasan Ali b. Muhammed b. Hâbib el-Maverdî'yi elçi veya temsilci olarak Tuğrul Bey'e gönderdi. el-Maverdî, Tuğrul Bey ile Büveyhoğulları arasında aracılık yapıp ilişkilerini tanzim edecek, sulh ve anlaşmalarını temin edecekti.¹³

Böylece Büveyhoğulları hükümdarı Ebû Kâlicar, Şiraz şehri etrafına sur inşa ettirmek suretiyle müdafaa tedbirlerine başvurmasına rağmen, Selçuklu Devleti'nin arz ettiği tehlikenin farkına vararak Tuğrul Bey ile sulh yoluna gitmiştir. Teklifi kabul eden Tuğrul Bey kardeşi İbrahim Yınal'a, Büveyhoğulları topraklarına girmemesini emretti.¹⁴ Ancak gelişmelere baktığımızda bu barışın uzun süre devam ettiğini söylemek mümkün değildir.

⁹ Bkz. Cahen, Claude: *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI.Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Çev.Yaşar Yücel - Bahâeddin Yediyıldız, Ankara,1992; Köymen, a.g.e., s.32.

¹⁰ Yazıcı, a.g.e., s. 245; Merçil, Erdoğan, *DİA*, "Büveyhîler", İstanbul 1992. VI, s. 497; *D.G.B.İ.T.*, İstanbul 1989, VII/232; Ali Sevim-Erçil, s. 299.

¹¹ *D.G.B.İ.T.*, VII, s. 232; Sevim, Ali, - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Ankara, 1995, s. 299.

¹² Hasan, İbrahim, *İslam Tarihi (Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal)*, Terc. Komisyon, İst. 1985, 17.

¹³ Mevdudî, Ebu'l A'lâ, *Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Genceli, Ankara,1971.s. 172-73.

¹⁴ Köymen, a.g.e., s.33.

devlet arasında bir yığın, küçük beylikler "Mülûku't-Tavâif" vardı. Değişiklikten bu beylikler, nihayet iki devletin karşı karşıya gelmesine sebep oldular.¹⁵

Selçuklu - Būveyhî Arasındaki İlimli İlişkilerin Pekiştirilmesi

Arkaya meydana gelen bu hâdiselerin neticesinde iki komşu ve kuvvet arasında savaş çıkma ihtimali gittikçe yükseliyordu. Sınır boyunca küçük hükümetlerin bir gün bu tarafa diğer gün öbür tarafa yaklaşmaları devletin arasını bozmak için kâfiydi.¹⁶ Bu arada Ebû Kâlicar daha akıllıca davranarak takip ederek Selçuklu rakibiyle bir barış anlaşması yapmak üzere harekete başladı.¹⁷ İlk önce Ebû Kâlicar 439/1047'de Tuğrul Bey'e bir elçi göndererek barışın mümkün olup olmadığını yokladı. Aralarındaki ihtilafların barışla halledilebileceğinden bahsetti. Bunun üzerine Tuğrul Bey de karargâhı komutanı bulunan İbrahim Yınal'a haber göndererek "Eline geçireceğin yerleri muhafaza etmesini ve diğer yerlere ilişmemesini" bildirdi.¹⁸

Barışın devam ettirmeleri için başka çareler de düşünüldü. Ebû Kâlicar iki komşu arasında akrabalık kurulması için teşebbüse geçti. Kendi kızını Tuğrul-Bey'le, Çağrı Bey'in kızının da oğlu Ebû Mansur Fulad Sütun ile evlendirdi.¹⁹

bu barış, bir süreden beri imparatorluğun siyasi hayatında önemli bir başarı olan Kirman bölgesinde bozuldu.²⁰ Kavurd, emrindeki beş altı bin Türk kendisine ayrılmış olan Kirman bölgesine girdi. Türklerin geldiğini haberdar eden Būveyhî emirinin, Kirman'daki vekili komutan Behram b. Leşker-Sitân, kaçmaya başladı. Türk askerlerinin okları karşısında güç durumda kalan Behram Kirman'da bulunan Ebû Kâlicar'dan yardım istemek zorunda kaldı. Behram barış yaparak şehri teslim etmeye ve kızını da Kavurd'a vermeye razı oldu.²¹

Bu arada yardım isteğini haber alan Ebû Kâlicar, topladığı bir orduyla Şirvan'a hareket etmiş, ancak Hennab kasabasına vardığı zaman ölmüştür. Onun ölümünden sonra beraberinde getirdiği ordu, Türk saldırısı ve Kavurd'un büyüklüğünde mücadeleleri göze almayarak tekrar Fars'a döndü. Böylece 438 yılında Kuzey Kirman (serd-sir) Selçukluların eline geçmiş oluyor. Bu esaslı bu bölge olmak üzere, daha sonra buna katılacak olan Fars ve Irak umman bölgeleri Kirman Selçukluları topraklarını oluşturacak ve 437'ye kadar Kavurd'un soyundan gelecek olan meliklerin elinde bulun-

¹⁵ a.g.e., s. 174.

¹⁶ a.g.e., s. 176.

¹⁷ a.g.e., V/558.

¹⁸ a.g.e., s. 176-77; Köymen, a.g.e., s. 32.

¹⁹ a.g.e., s.177; Köymen, a.g.e., s. 33; Hasan, a.g.e., III/428

²⁰ a.g.e., V/558.

²¹ a.g.e., V/.233; Sevim-Merçil, a.g.e., s. 299.

²² a.g.e., s. 233.

nacaktı.²³

Kavurd, Büveyhîler'in elindeki Umman'a Selçuklu tarihinin ilk deniz aşırı seferini gerçekleştirerek sahip oldu. Umman'ı Kirman'ın batısında merkezi Şiraz olan Fars eyaletinin alınması takip etti (454/1062).²⁴

Ebû Kâlicar'ın ölümüyle (440/1048), Büveyhoğulları'nın durumu karışık bir hal almış, böylece Büveyhoğulları'nın da sonu gelmiş oluyordu.²⁵ Çünkü Ebû Kâlicar'ın ölümüyle, oğulları arasında taht mücadelesi başlamış ve iç savaşlar baş göstermiştir.

Ebû Kâlicar'ın oğulları arasında çıkan bu savaşlar, Büveyhîler'in zayıflamasının en önemli etkenlerinden biri olmuştur. Zira Meliku'r-Rahim, ülkesi üzerinden Selçuklu tehlikesini uzaklaştırmak için kardeşlerinden yardım istemek yerine, onlarla mücadele yolunda gücünü tüketmiş ve kuvvetli rakibi Selçuklular'ın Bağdat'ı ele geçirmesine zemin hazırlamıştır. Büveyhoğulları'nın düşüşünü çabuklaştıran önemli nedenlerden biri de onların Türk komutanlarından biri olan Ebû'l Haris Besasiri'nin halife Kâim'e olan düşmanlığı olmuştur.²⁶

Büveyhoğulları devletinde baş gösteren taht mücadelesinde Selçuklu Devleti'nin de büyük rolü olmuştur. Fula'd Sutûn (Ebû Mansur)'un Selçuklular'ın damadı oluşu, babasının yerine geçen Meliku'r-Rahim'i zor durumda bırakıyordu. Nitekim O, Şiraz'ı ele geçirmeyi başarmıştı (445/1054). Bununla beraber, Meliku'r-Rahim, öteki kardeşi Ebû Ali'yi Basra'dan sürüp çıkarmıştı. Ebû Ali İsfahan'a giderek Tuğrul Bey'e sığındı (444/1052-53). Ebû Ali, Tuğrul Bey'in emrine verdiği Oğuzlar'la Huzistân'ı fethetti (446/1055). Kirman zaten Selçuklu Kavurd tarafından fethedildiği için, Büveyhoğulları hükümdarı Meliku'r-Rahim'in elinde sadece Irak kalmıştı.²⁷

Arslan el-Besâsirî Hâdisesi Ve Tuğrul Bey

"Ebû Mansur el-Besâsirî" de denilen Ebû'l Haris Arslan et-Türkî²⁸ adlı bir Türk komutanı hizmetinde bulunduğu Büveyhoğulları Devleti'nin zayıflaması ile Irak'ta meydana gelen kuvvet boşluğunu doldurmak için harekete geçti ve birçok yeri istila ederek adını duyurmayı başardı. Irak, Ahvaz ve havalisinde, minberlerinin çoğunda onun adına hutbe okundu. Abbasî Halifesi el-Kâim, ona sormadan emir veremez, onun fikrini almadan iş yapamaz hale geldi. Onun ha-

²³ Yazıcı, a.g.e., s.233.

²⁴ Yazıcı, a.g.e., s.233.

²⁵ Mevdudî, a.g.e., s. 182.

²⁶ Hasan, a.g.e., III/ 431.

²⁷ Köymen, a.g.e., s. 33-34.

²⁸ "Ebû Mansur el-Besâsirî" de denilen Ebû'l-Hâris Arslan et-Türkî İran'daki Besâ şehrine mensuptur. Araplar bu şehre Fesâ derler ve buraya mensubiyeti fesevi şeklinde yaparlar. İranlılar ise, Besâ'nın (b) harfini, (b) ile (f) arasında söylerler (muhtemelen p) ve buraya mensubiyeti de Besâsirî şeklinde yaparlar. Arslan'ın efendisi Besa'lı olduğu için köle olan kendisi de efendisine izafe edilerek Besâsirî nisbeti ile tanınmıştır. İspehsâlâr emirlerden olan Arslan'ın şan ve şöhreti artıp kudreti önem kazanarak büyüdü, heybet ve azameti kuvvetlendi. Adı her tarafa yayıldı. Halife el-Kâim, onu memleket işlerini yönetmede yetkili ve hâkim kılmıştır. Bkz. İbnü'l-Adim, *Bugye-tü't-taleb fi Tarihi Haleb (seçmeler)*, "Arslan el-Besâsirî", çev. Ali Sevim, Ankara 1982, s. 1.

lifelik hakkında kötü emellerinin olduğu ortaya çıkınca halife, Tuğrul Bey'i Bağdat'a davet etti.²⁹

Diğer taraftan, Besâsirî de hareketlerine mesnet olarak, Halife'nin veziri Emirü'l-Ümerâ b. Müslime'yi Oğuzlar'ı Irak'a davet etmekle itham etti (446/1055). Buna karşılık vezir de onu Mısır Fatımî hükümdarı el-Müstansır ile mektuplaşmakla suçladı (446/1055). Böylece Besâsirî ile Halife'nin arası, bir daha düzelmeyecek şekilde bozuldu.³⁰ Bununla beraber Musul emiri Kureyş b. Bedrân*, Enbar ve Harbâ şehirlerini ele geçirerek, uğrayacağı saldırılara karşı da, Tuğrul Bey'in himayesinde ve itaatinde olduğunu ileri sürdü. Bu ülkeler aslında Arslan Besâsirî'nin ülkesi idi. Arslan Besâsirî ise, o sırada Irak'ta bulunan bütün Türk kuvvetleri ve askerlerinin komutanı idi. Arslan kendi ülkesine vaki olan bu saldırıyı hazmedemediğinden, memleketini geri almak istedi. 446/1055'te Ramazan ayında Musul Emirî Kureyş b. Bedrân'ın iki temsilcisi olaylara bir çözüm bulmak için Halife'nin huzuruna geldiler. Temsilcilerin geldiğini haber alan Besâsirî hemen yakalanmalarını istedi, ancak onları ele geçiremedi. Bu yüzden halifeye karşı olan tutumunu değiştirerek halife ve Emirü'l-Ümerâ'yı baskı altına aldı. Besâsirî'nin Halife'ye karşı böyle davranması halk içinde memnuniyetsizliğe yol açtı ve Emirü'l-Ümerâ'nın tahrikiyle halk kendine karşı ayaklanmaya başladı. Nihayetinde de Besâsirî'nin Bağdat'ta bulunmadığı bir sırada halk, sarayına saldırıp, evini yağmalayarak her şeyini tahrip ve talan etti.³¹

Tuğrul Bey'in Bağdat'a Gelişi

Abbasî Halifesi Kâim Bi-Emrillah Bağdat'ta Büveyhîler'in ve Türk askeri komutanı Arslan Besâsirî'nin baskısıyla, onların içine düştükleri maddi sefaletten şikâyetçiydi. Ayrıca Arslan Besâsirî'nin Mısır Fatımî Devleti ile iletişimde bulunması Abbasî Halifesi (o sırada Rey'de bulunan) Tuğrul Bey'e elçi göndererek ısrarla Bağdat'a davet etti ve içinde bulunduğu bu güç durumdan kurtarmasını istedi (444/1052).³²

²⁹ Köymen, a.g.e., s. 46-47; Özaydın, Abdülkerim, "Kâim Bi-Emrillah" DİA, XXIV, İst. 2001, s. 210; Merçil, DİA, "Büveyhîler" VI, s. 498

³⁰ Köymen, a.g.e., s. 47.

* Alâmu'd-Din Ebû'l-Me'âlî Kureyş b. Bedrân: Ukayl Kabilesindedir. Babası Bedrân'ın ölümünden sonra (425/1033-34), Kureyş, Nusaybin hükümdarı olarak tanındı. 443/1052'de Musul ve Nusaybin, Kureyş'in hâkimiyetine girdi. Kureyş, gerek Abbasî halifesi Kâim gerekse Besâsirî ve Tuğrul Bey arasında devamlı yer değiştirerek güçlü olan taraftan yana yer almıştır. Besâsirî Bağdat'a girdiğinde, halife Kâim, Kureyş'e iltica ederek hayatını emniyet altına almıştı. Besâsirî'nin ölümünden sonra Kureyş, tekrar Tuğrul Bey'e itaatini bildirerek, 453/1061'de Nusaybin ve Musul hâkimi olarak 51 yaşında vefat etti. Bkz.K.V.Zettersteen, "Kureyş b. Bedrân", İ.A. VI, İstanbul, 1955, s. 1019-20.

³¹ Mevdudî, a.g.e., s. 190.

³² Özaydın, s. 210; Merçil, DİA, "Büveyhîler" VI, s. 498.

Bu ısrarlı davetler sonucu Tuğrul Bey 447/1055'te Bağdat'a hareket etti.³³ Tuğrul Bey, davet üzerine Hülvan'a geldiği zaman, Büveyhîler'in son hükümdarı Meliku'r-Rahim de Bağdat'a doğru yola çıktı.³⁴ Halife Kâim bi-Emrillah, Meliku'r-Rahim'e mektup yazarak, Besâsirî'nin halifeye karşı isyan yolunu tutmuş olduğunu bildirerek "sen onunla dostluk ilişkilerini devam ettirirsen, bizimle alakasını kesmen gerekir. Yok, bizim itaatimizde isen, Besâsirî'yi bırakman gerekir" şeklinde kat'i talimat verdi.³⁵ Başka bir zamanda Halife böyle bir emri Büveyhî hükümdarına vermekle kendi hayatıyla oynaması demek olurdu. Ancak şartlar şimdi tamamıyla değişmiş bulunmaktaydı. Büveyhî hükümdarı Meliku'r-Rahim, ister istemez Halife'nin bu emrine boyun eğerek Besâsirî'yi yanından uzaklaştırdı.³⁶ Fakat Büveyhîler'in hizmetindeki gulam Türkler, Halife'nin düşman saydıkları Tuğrul Bey'i Irak'tan uzak tutacağını kendilerine vaat ettiğini, hâlbuki onun yaklaştığını bildirerek geri dönmesi için emir vermesini istediler. Ancak kat'i bir cevap alamadılar. Özellikle vezir Emirü'l-Ümerâ, Tuğrul Bey'in gelmesini ve Büveyhî Devleti'nin inkırazını istiyordu.³⁷

Diğer taraftan da Tuğrul Bey Bağdat'ta bulunan Türk ordusu mensuplarına haber salarak, kendisinin de Türk olduğunu ve Türklerle iyi geçineceğini, kendilerine sevgiyle davranacağını ve onları himaye edeceğini bildirdi. Türkler Tuğrul Bey'i Başbuğ olarak kabul etmek istemiyorlardı. Ancak diğer taraftan da Halife'ye yakınlığını gönülden istiyor, Büveyhîler'in de iktidarının sona ermesini arzuluyorlardı.³⁸

Besâsirî Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişini duyduğu zaman Bağdat'ı terk ederek akrabası olan Hire emiri Dubeys b. Bedran'a sığındı.³⁹ Daha sonra da Suriye'de bulunan Rahbe'ye geçti.⁴⁰

Tuğrul Bey'in parlak vaatlerde bulunmasına rağmen, muhtemelen varlıklarının sona ereceği korkusuyla Bağdat'taki Türklerin çoğu, Deylemli savaşçılar ve Türkmenlerin komşuluğundan otlakları için endişe duyan Araplar da Besâsirî'ye katılmışlardı.⁴¹

Yukarıda da değindiğimiz gibi Tuğrul Bey'in Bağdat'a hareket ettiğini duyan Büveyhî hükümdarı Meliku'r-Rahim Bağdat'a gelmek için yola çıkmıştı. Besâsirî'yi yanından uzaklaştırdıktan sonra 15 Ramazan 447 (8 Aralık 1055) tarihinde Bağdat'a vardı ve Halife'ye bağlılığını arz etti. Meliku'r-Rahim, Tuğrul Bey'le şartların gerektiği şekilde bir anlaşma yapma işini Halife'ye bırakmış,

³³ Merçil, "Büveyhîler" DİA, VI, s. 498; Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", Ankara, 2002, IV/605.

³⁴ Köymen, a.g.e., s.47.

³⁵ Mevdudi, a.g.e., s. 191.

³⁶ Mevdudi, a.g.e., s. 191; Köymen, a.g.e., s. 47; İbnü'l Esir, *el-Kamil fit-Tarih*, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987, IX/462.

³⁷ Köymen, a.g.e., s. 47; İbnü'l Esir, a.g.e, IX/463.

³⁸ Mevdudi, a.g.e., s. 47.

³⁹ Köymen, a.g.e., s. 47.

⁴⁰ Köymen, a.g.e., s. 47; Merçil, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, s. 52; Danişmend, a.g.e., s. 238.

⁴¹ Merçil, "Türkler", *Türkler Ansiklopedisi*, IV/605.

onun yanındaki komutanlar da aynı şeyi söylemişlerdi. Bunun üzerine askerlerin çadırlarını Bağdat dışından şehrin içine getirip orada kurmalarının ve Tuğrul Bey'e bir elçi gönderip itaat arz ettiklerinin ve adına hutbe okutacaklarının bildirilmesinin daha doğru olacağı söylendi. Onlar da yapılan teklifi kabul edip çadırları şehrin içinde kurdular. Sonra da Tuğrul Bey'e elçi gönderdiler. Tuğrul Bey de onların isteklerini kabul edip, onlara ihsan ve yardım vaadinde bulundu.⁴²

Halife, Sultan Tuğrul Bey'in gelişine çok önem vermiş, daha Bağdat'a gelmeden adına hutbe okutturmuştu (22 Ramazan 447/15 Aralık 1055).⁴³

Nihayet Bağdat'a ulaşmış olan Tuğrul Bey, Bağdat'a girmek için Halife'ye haber gönderip izin istedi, o da kabul etti. Vezir Emirü'l-Ümerâ, kadılar, nakîbler, eşraf, şâhitler, hizmet erbabı ve devletin ileri gelen simalarından müteşekkil büyük bir alayla Tuğrul Bey'i karşılamaya çıktı. Melikü'r-Rahim'in önde gelen komutanları da ona refakat etti. Tuğrul Bey onların kendisini karşılamak üzere yola çıktıklarını öğrenince, onları karşılamak maksadıyla komutanlarını ve veziri Ebû Nasr el-Kündürî'yi gönderdi. Emirü'l-Ümerâ, Sultan'ın yanına varınca Halife'nin mektubunu ona takdim etti ve halife ile Melikü'r-Rahim ve ordu komutanlarına bir zarar gelmeyeceğine dair yemin etmesini istedi. Tuğrul Bey 25 Ramazan 447 (18 Aralık 1055) Pazartesi günü Bağdat'a girerek Bâbü's-Şemmâsiyye'de konakladı. Daha önce Tuğrul Bey'e itaatini arz etmiş olan Musul hâkimi Kureyş b. Bedrân da Tuğrul Bey'in yanına geldi.⁴⁴ Halife, Tuğrul Bey'i büyük törenlerle karşıladı.⁴⁵ Bağdat girişindeki karşılamadan sonra Halife Tuğrul Bey'i sarayında kabul etmiş, onu kendi tahtının yanına oturtmuş ve hil'at giydirmiştir.⁴⁶

Halife'nin Tuğrul Bey'in gelişine çok önem vermesi ve daha Bağdat'a gelmeden hutbe okutması, Tuğrul Bey'e İslam dünyasına yaptığı hizmetlerden dolayı bir ödüldü. Böylece İslam dünyasının önemli bir bölümünde Tuğrul Bey'in adı ve otoritesi hâkim olmuş oldu. Önemli bir bölümü diyoruz, zira bu dönemde Fatımîler'in Mısır'da halifeliklerini ilan etmesiyle, Abbasîler İslam dünyasının tek otoritesi olma özelliğini fiilen kaybetmişlerdi.

Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelmesi artık, Selçuklu saltanatının, Büveyhî saltanatına muzaffer olduğunu göstermektedir. Bundan sonra Büveyhî saltanatının yaşamasına ve devam etmesine pek az imkân kalmıştı. Ortaya çıkan yeni olaylar ve tesadüfler bu konuda yardımcı olmuş ve Büveyhîler ile Selçuklular arasında bazı meselelerin doğmasına sebep olmuştu.⁴⁷

Tuğrul Bey'in Bağdat'ta bulunuşunun ikinci gününde, askerleri şehre girip ihtiyaçlarını karşılamak için halkın arasına karışınca çatışma oldu.⁴⁸ Anlaşmaz-

⁴² İbnü'l Esir, a.g.e., IX/463.

⁴³ İbnü'l Esir, a.g.e., IX/463; Köymen, a.g.e., s. 47; Köymen, a.g.mad., s. 32.

⁴⁴ İbnü'l Esir, a.g.e., IX/463.

⁴⁵ M. Çağatay Uluçay, *İlk Müslüman-Türk Devletleri*, İstanbul 1977, s.45.

⁴⁶ İbn Kesir, a.g.e., XII/67; El-Hüseynî, s. 13. Burslan, s. 11.

⁴⁷ Mevdudî, a.g.e., s.193.

⁴⁸ Mevdudî, a.g.e., s.193; İbnü'l Esir, a.g.e., IX/463; D.G.B.İ.T., VII/111.

lık kısa sürede büyüdü. Bu durumu gören ordugâhtaki Selçuklu komutanları, kuvvetleriyle şehre girerek isyanı bastırdılar. Kaçamayan Arslan Besâsir'ye bağlı askerler de esir edilip mallarına el konuldu.⁴⁹

Olaylar bastırıldıktan sonra, Tuğrul Bey, Halife'ye haber gönderip ona serzenişte bulundu. Meydana gelen olayları Meliku'r-Rahim ile askerlerinin yaptığı iddia ederek, *"Eğer hemen gelirlerse, kendilerini temize çıkarırlar, huzura gelmekte geç kalırlarsa işte o zaman bütün bu olayları onların kundakladığına kesin olarak inanırım. Ayrıca onun galip gelmeye gücü yetmez"* dedi.⁵⁰

Tuğrul Bey, Meliku'r-Rahim ve onun ileri gelen adamları için eman vermesi üzerine Halife onlara Tuğrul Bey'in yanına gitmelerini emretti. Halife onlarla beraber Sultanın zihnini bulandıran bu işlerle onların hiçbir ilgilerinin olmadığını söylemek üzere bir de elçi gönderdi.⁵¹

Heyet mensupları Tuğrul Bey'in huzuruna çıkarılınca, Halife'nin elçileri hariç olmak üzere, hepsini yakalattı ve hapse attırdı. Meliku'r-Rahim daha sonra Sirevan kalesine gönderildi.⁵²

Tuğrul Bey'in anlaşmaya aykırı davrandığını gören Halife, Sultan Tuğrul Bey'e haber gönderip, Meliku'r-Rahim ile adamlarının tevkif edilmesi ve Bağdat'ın yağmalanmasını yadırgadı: *"onlar benim emrim ve emânımla senin yanına geldiler. Ya onları derhal bırakırsın ya da Bağdat'ı terk edersin; çünkü ben seni Hilâfet makamının emirlerini kuvvetle icra edeceğini, aile mahremiyeti ve mesken masumiyetine saygı duyulacağını düşünerek çağırılmış ve tercih etmiştim. Hâlbuki şimdi olayların bunun tam aksine cereyan ettiğini görüyorum."* dedi.⁵³

Bunun üzerine Tuğrul Bey, Meliku'r-Rahim hariç yakalananların hepsini serbest bıraktı. Yine bu kimselerin ele geçirilmiş bütün mal ve arazileri kendilerine geri verildi. Ancak emirler ve ordu komutanları ve diğer ileri gelen askeri şahıslar için alınmış olan arazi yani Guz Türkmenlerinin Bağdat civarında edindikleri yerler ellerinde kaldı. Tuğrul Bey bunlara karşılık bedel ödedi.⁵⁴

Böylece Tuğrul Bey, Büveyhî hükümdarı Meliku'r-Rahim'i etkisiz hale getirmesiyle birlikte Büveyhî Devleti'nin Bağdat'taki 110 yıllık hâkimiyetine son vermiş oldu.⁵⁵

Tuğrul Bey'in Bağdat'ta kaldığı süre içerisinde askerlerin halk üzerindeki baskısı ağırlaştı. Halife, son Büveyhî hükümdarı Meliku'r-Rahim'in tutuklanmasını ve Bağdat'taki Selçuklu askerlerinin sert tutumlarını iyi karşılamamış ve teminatı altında bulunan bu hükümdarın serbest bırakılmasını istemişse de,

⁴⁹ D.G.B.İ.T., VII/111.

⁵⁰ İbnü'l Esir, a.g.e., IX/464; İbn Kesir, a.g.e., XII/66; Mevdudi, a.g.e., s. 194. Köymen, a.g.e., s. 47; Köymen, a.g.mad., s. 33; Şinasi Altundağ, "Kâim Bi-Emrillah", İ.A., VI/102;

⁵¹ İbnü'l Esir, a.g.e., IX, s. 465; Mevdudi, a.g.e., 194.

⁵² İbnü'l Esir, a.g.e., IX/465, Mevdudi, a.g.e., s. 194.

⁵³ İbnü'l Esir, a.g.e., IX, s. 465; Mevdudi, a.g.e., 194.

⁵⁴ İbnü'l Esir, a.g.e., IX, s. 465; Mevdudi, a.g.e., 195.

⁵⁵ Mevdudi, a.g.e., s. 195, Merçil, a.g.mad., s. 498; Yazıcı, a.g.e., s. 213;

Tuğrul Bey olup bitenlere Büveyhîler'in emrindeki Türklerin sebep olduğunu, kendisine saygı duyduğunu ifade etmiştir. Bu küçük gerginlikten sonra Tuğrul Bey halifelik tahsisatını artırarak iyi ilişkilerin tekrar kurulmasını sağlamıştır. Ancak Halife durumdan hoşnut olmadığını göstermiş, ya halka iyi davranılmasının sağlanmasını, ya da Bağdat'tan ayrılmasını istemiştir.⁵⁶ Tuğrul Bey de 448/1056 yılında Bağdat'tan ayrılmıştır. Sultan Bağdat'tan ayrılmadan yıkılan ve harap olan birçok yerin imar edilmesini sağlamış, ayrıca bir saltanat sarayının da inşa edilmesini emretmiştir.⁵⁷ Tuğrul Bey, bundan sonra sürekli görev yapacak olan bir şahne (vali) tayin etmiştir.⁵⁸ Bu vali Bağdat'ta bulunacak ve Selçuklu Devleti'nin halifeliği denetimi altında bulundurmasını sağlayacaktı.⁵⁹ Bu da, mahalli bir hanedanlık olan ve bizzat Bağdat'ta ikamet eden Büveyhî hükümdarların aksine, Selçuklu Sultanlarının başkentte ikamet etmesi ve Hilâfet merkezi olan Bağdat'ta bir vali bulundurmaları, onların büyük bir devlet olduklarının da göstergesiydi.

Selçuklu Sultanının Bağdat'ta sergilediği bu ihtişam, Şîî Fâtımî Devletini endişelendirmişti. Bu bakımdan onlar, kaçmış olan Arslan Besâsirî'yi destekleyerek onun etrafında birleşmeye çalıştılar.⁶⁰

Arslan Besâsirî ise, yanına kaçan askerleri ve Fatımî Halifesi Mustansır'dan aldığı yardımcı kuvvetler ile Rahbe'de bir ordu meydana getirmişti. Sultan Tuğrul Bey onun üzerine Kutalmış ile Musul Arap Emiri Kureyş'i gönderdi. Ancak Kutalmış'ın Sincar civarında yaptığı savaşı Kureyş'in Besâsirî tarafına geçmesiyle kaybetmesi üzerine (448/1057) Tuğrul Bey, bizzat sefere çıkma gereğini hissetmiş ve büyük bir orduyla Besâsirî'ye karşı harekete geçmişti (Ocak 1057). Tuğrul Bey'e İbrahim Yinal ve Yakutî de yolda katıldılar. Selçuklu ordusunun ilerlediğini duyan Besâsirî önce Rahbe'ye sonra da Bâlis şehrine kaçtı. Bu sefer sırasında Cizre ve Sincar Selçuklular tarafından ele geçirildi. Sincar Emiri ve halkın bir kısmı Kutalmış'ın askerlerine yaptıkları kötü muameleden dolayı öldürüldüler. Diyarbakir Mervani Emiri Nizamüddeve Nasr ise 100 bin dinar göndererek itaatini tekrarlamıştı. Tuğrul Bey, Musul'u İbrahim Yinal'ın idaresine vererek Bağdat'a döndü (449/1057).⁶¹

Sultan Tuğrul Bey Bağdat'a geldiğinde, göstermiş olduğu bu başarılarından dolayı, Halifelik sarayında iki tarafın en büyük devlet adamlarının ve büyük âlimlerin yer aldığı muhteşem bir merasimle Halife Kâim bi-Emrillah, hil'at giydirip ve iki kılıç kuşattı Tuğrul Bey'i Melikü'l-Meşrik ve'l-Mağrib "Doğunun ve Batının hükümdarı" ilan etmiş ve kendisine Ebû Talib künyesiyle Rûknü'd-Dîn "Dinin temel direği" lakabını vermiştir. (26 zilkade 449/29 Ocak 1058).⁶² Halife,

⁵⁶ Köymen, a.g.e., s. 39-40. Köymen, a.g.mad., s. 33.

⁵⁷ İbn Kesir, a.g.e., XII/68.

⁵⁸ Kafesoğlu, Türk Dünyası El kitabı, Ankara, 1992, s.260.

⁵⁹ D.G.B.İ.T., İstanbul 1992, VII/201.

⁶⁰ D.G.B.İ.T., VII/111.

⁶¹ Merçil, "Türkler", Türkler Ansiklopedisi, IV/606.

⁶² El-Hüseynî s. 13-14. Burslan, s. 11; Merçil, Müslüman-Türk Devleti Tarihi, s. 52. Kafesoğlu, "Türk-

bunlarla da kalmayarak hâkimiyeti altındaki bütün topraklarının yönetimini sultan Tuğrul Bey'e devrettiğini bildirdi.⁶³ Artık İslam âleminin siyasi hâkimiyeti, halife eliyle resmen sultan Tuğrul Bey'e geçmiş oluyordu. Böylece, ilk kez bir halife siyasi gücünü bir hükümdara devrederek, kendisini siyasi hâkimiyetten koparmış oluyordu.

Büyük Selçuklular'ın Bağdat'a gelişleriyle halife Şii'lerin baskısından kurtulmuştur. Ancak, İslam tarihinde belki de ilk defa Tuğrul Bey zamanında Halife'nin dünyevi yetkileri bir anlaşmayla sultana devredilmiş, kendisi sadece İslam toplumunun dini lideri olarak kalmıştı.⁶⁴ Buna göre biri dini lider, öteki de dünya işlerinin lideri olmak üzere iki kişi, -halife ve sultan- İslam dünyasını idare ediyorlardı. Hakikatte otoritede de eşitlik söz konusu değildi. Halifelik, asla böyle bir taksimata razı değildi. Kaldı ki halifeliğin Müslümanlar üzerinde nüfuzu vardı. Halifelik makamı hiçbir zaman halkın gözünden düşmemiştir.⁶⁵ Büyük Selçuklular ise Hilâfet merkezine Türk devletinin bir vilayeti, başkentten sonra gelen ikinci büyük şehri gözüyle bakmışlar ve daima saygı gösterdikleri halifeyi muhterem bir vatandaş saymışlardır. İlk defa Barthold tarafından işaret edilen Selçuklu Devletindeki laiklik fikri, Tuğrul Bey'in halife Kâim'in yıllık para ve erzak tahsisatını arttırmakla yetinerek dünyevi meseleleri kendi üzerine alması şeklinde tatbik mevkiine konmuştur.⁶⁶ Oysa bütün idari işleri fiilen sultanın yürütmesi, idari bir taksimat değil, otorite ile alakalıdır. Barthold tarafından iddia edildiği gibi bu fiilin laiklikle alakasının olmadığıdır. Kaldı ki laiklik yüzyıllar sonra ortaya çıkmış bir kavramdır.

Besâsirî'nin Bağdat'ı Zabtı ve Halife'nin Esir Edilmesi

Tuğrul Bey'in Büveyhîler'i ortadan kaldırma maksadıyla Sincar üzerine yürüdüğü sıralarda amcazadesi Kutalmış'ın kardeşi Resul Tekin; Basra, Ahvaz ve Şiraz taraflarını işgal ederek isyan bayrağını çekmişti. (449/1057-58).⁶⁷ Bundan sonra İbrahim Yınal'ın Fatımîler'in ve Besâsirî'nin teşvikiyle Tuğrul Bey'e karşı açıkça isyan ettiği görülmektedir (450/1058).⁶⁸

Sultan Tuğrul Bey, İbrahim Yınal ve Resul Tekin isyanlarıyla uğraşırken Besâsirî bu fırsattan yararlanarak Bağdat'a yürümüştü. Bağdat valisi Aytegin yanında az bir kuvvet bulunduğundan karşılık koyamadan şehri terk etmesi üzerine Besâsirî de Bağdat'a rahatça girmişti.⁶⁹

→ →

ler", İ.A., İstanbul 1988, XII-II/274; Hitti, Philip K., Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi. Çev: Salih Tuğ, İst. 1980, III/746; D.G.B.İ.T, VII/112.

⁶³ Köymen, Tuğrul Bey ve Zamanı, s. 41; Altundağ, a.g.mad., s. 103.

⁶⁴ Köymen, *Alparslan ve Zamanı*, Ankara, 1983, I/96.

⁶⁵ Miquel, Andre, *İslam ve Medeniyeti*, çev. Ahmet Fidan, Ankara, 1991, s. 246.

⁶⁶ Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, İstanbul 1992, s.81.

⁶⁷ D.G.B.İ.T., VII/112; Merçil, "Türkler". *Türkler Ansiklopedisi*, IV/606.; Kâmurân Gürün, *Tüekler ve Türk Devletleri Tarihi*, (Harezşahlara sonuna kadar), b.y.yok, 1981, I/304; Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk - İslam Medeniyeti*, İstanbul 1999, s. 136.

⁶⁸ D.G.B.İ.T., a.g.e., s. 112; Gürün, a.g.e., s. 305; Merçil, a.g. mad., IV/606.

⁶⁹ D.G.B.İ.T., VII/113; Yılmaz Öztuna, "Selçuklular", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1980, XXVIII/293; Turan, a.g.e., s. 138; Gürün, a.g.e., s. 305; Merçil, a.g. mad., IV/606.

Arslan Besâsirî 8 zilkade 450/27 Aralık 1058 günü Bağdat'a girdi.⁷⁰ Halife'nin askerlerini ufak bir çatışmadan sonra yendi. İsyancı ordu Hilâfet makamına doğru yürüdü. Nihayet Halife El-Kâim, bu duruma bizzat müdahale etmek zorunda kaldı. Siyah elbiselerini giyinip bir ata binerek elinde kılıç, Hilâfet sarayının mensupları ve saray hademelerini de yalın kılıç hareket ettirerek Besâsirî'nin üzerine yürüdü. Bu sırada Emirü'l-Ümerâ, Kureyş b. Bedrân'ın yanına giderek Halife için eman istedi. Kureyş bu isteği kabul ederek Halife'nin bütün mensuplarını kendi himayesine aldı. Fakat Besâsirî'nin baskısı sonucu Kureyş bu emanından vazgeçmek zorunda kalmıştır. Emirü'l-Ümerâ'yı Besâsirî'ye, Halife'yi kendi amcazadesi Muhiddin Ebû'l-Haris Muharreş İbn Mücellâ el-Ukayli'nin yanına Âne kalesine gönderdi. Halife'nin karısı Arslan Hatun'u da İbn Cerde'nin himayesine verdi. Halife'nin adamlarını ve saray mensuplarını da yanından uzaklaştırdı. Bundan sonra Benû Ukayl bedevileri ile kontrol dışı olan Türkler Hilâfet sarayına saldırarak yağmaladılar. Artık Besâsirî, bütün Irak'ın ve el-Cezire'nin büyük bir kısmının müstakil hükümdarı olmuştu. Irak'ın her tarafına valiler ve idareciler tayin etti. Bağdat Hilâfet merkezinde bir sene kadar Abbasîler'in yerine Fâtımî halifeleri adına hutbe okundu. Besâsirî Bağdat'ta müstakil ve muntazam bir hükümet kurdu. Bayram günü gelince, bayram yerinde ve tarihte ilk defa olarak Abbasî bayrağı yerine Mısır'ın Fatımî bayrağı dalgalandı. Daha sonra da Emirü'l-Ümerâ ve Irak mutemedi öldürüldü.⁷¹

Diğer taraftan bu durumu haber alan Sultan Tuğrul Bey, daha İbrahim Yınal'ın işini bitirmeden önce, Besâsirî'nin müttefiki Kureyş'e elçi göndererek "Halife ile beraber esir düşen eşi Selçuklu Prensesi Arslan Hatun'un kendisine gönderilmesini ve Halife'nin serbest bırakılarak makamına iadesini" istiyordu. Ancak, Tuğrul Bey'in İbrahim Yınal karşısında zafer kazanmasından sonra Arslan Hatun geri gönderildi. Sultan, Halife'nin serbest bırakılmadığını görünce tekrar Bağdat üzerine yürüdü.⁷²

Tuğrul Bey'in II. Bağdat Seferi ve Arslan Besâsirî'nin Öldürülmesi

Bağdat'ın Arslan Besâsirî tarafından işgal edilmesi üzerine Tuğrul Bey, Besâsirî ile Kureyş'e haber göndererek, halife el-Kâim bi-Emrillah'ın sarayına iadesini ve kendi adına hutbe okutulup para kesilmesi şartını kabul ederlerse, Irak'a yürüyemeyeceğini bildirdi. Ancak Besâsirî Tuğrul Bey'in teklifini kabul etmedi. Bunun üzerine Tuğrul Bey de harekete geçerek Kasr-ı Şirin'e geldi. Selçuklu ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Besâsirî ailesiyle birlikte kaçtı (451/1059). Bağdat'ta bulunan Sünnî halk Besâsirî'nin çekilmesinden sonra Şîî halk üzerine yürüdü. Bunun sonucu olarak çıkan olaylarda çok sayıda kişi öldü. Çıkan yangınlarda da Bağdat'ın bir kısmı yandı. Tuğrul Bey işte böyle bir hengâmede Bağdat'a girdi. Fatımî halifesi adına imamlık, müezzinlik ve ha-

⁷⁰ D.G.B.İ.T., VII/113; Merçil, a.g. mad., IV/ 606.

⁷¹ Mevdudi, a.g.e., s. 204.

⁷² Merçil, a.g. mad., IV/606.

tiplik yapanlar bertaraf edildi.⁷³

Halife Kâim bi-Emrillah Bağdat işgal edildiğinde, Kureyş b. Bedrân'ın karargâhına getirilmiş, daha sonra da Kureyş halifesi amcazadesi Muhariş b. el-Mücella'ya teslim etmişti. Muhariş, Tuğrul Bey'in kararlılığı karşısında, halifeyle karısını Bağdat'a gönderdi. Sultan Tuğrul Bey, halifeye büyük bir hürmet göstererek, hatta yer öpüp, atının yularını tutarak onu sarayına kadar götürdü (452/1060).

Halife'nin makamına iadesinden sonra Tuğrul Bey, yanında Gümüştengin, Erdem, Savtegin, Humartegin ve Üvey oğlu Anuşirvan'la birlikte Besâsir'iye takibe koyuldu. Onu Suriye'ye kaçamadan yakalayıp adamlarıyla birlikte öldürttü (452/1060).⁷⁴ Selçuklu Sultanı'nın Bağdat'a dönüşü şenliklerle karşılandı.⁷⁵

Bağdat'ın bundan sonra kazandığı görünüm daha fazla bir değişikliğe uğramadı.⁷⁶ Böylece Besâsir'in Şiîliği yayma ve hâkim bir mezhep haline getirme faaliyetleri kesin bir şekilde sona ermişti. Bu olay, Bağdat'ta ve Sünnî İslam âleminde büyük bir sevinç meydana getirmiştir.⁷⁷

Tuğrul Bey'in, Şiî Büveyhîler'in en etkili komutanlarından olan Arslan Besâsir'iye de ortadan kaldırmasıyla, Sünnî İslam dünyasının en büyük sultanı olduğu bir kez daha halife tarafından kabul edilmiş oldu. Ayrıca Arslan Besâsir'in öldürülmesiyle Büveyhîler'in Bağdat'taki son kalıntıları da silinmiş oluyordu.

Şiraz'daki Büveyhîler ise, Bağdat'takilerden daha çok dayandılar. Bir asırlık sükûnet döneminden sonra Büveyhî imparatorluğu Meliku'r-Rahim'in döneminde savaşın dehşetini yaşamış, bunu da Selçuklular'ın sebep olduğu tahribatın daha güçlü bir dehşeti takip etmişti. Tuğrul Bey 442 (1051-1052) yılında İsfahan'ı kuşattığı zaman şehir bundan ciddi şekilde zarar gördü. Meliku'r-Rahim'in Fars'taki genel valisi Ebû Sad, 444 (1052-1053) yılında Şiraz'da benzer bir tehlikeyi savuşturmuştu. Fakat sonunda savaştaki hareket kabiliyetleri bakımından Selçuklular Büveyhî askerlere üstün gelmişlerdi.

Zengin ve harap olmamış Fars bölgesi onların istilasına uygun bir bölgeydi. Zaten ülkenin diğer bölgelerini de Oğuz boyları zaptetmişti. 442 (1050-1051) yılında müstakbel Selçuklu sultanı Alparslan, Tuğrul Bey'in bilgisi ve rızası olmadan bu bölgeye bir akın yaptı. Fesa'ya yapılan beklenmedik bir baskın sonucunda burayı savunanlar ciddi kayıplar verdiler.

Alparslan, aldığı ganimetlerle birlikte geri çekildi, ancak Ebû Kâlicar'ın surlarla çevirdiği Şiraz'a ulaşamadı. Bununla beraber özellikle Meliku'r-Rahim'in ölümünden sonra Ebû Kâlicar'ın oğulları arasında uyuşmazlıkların gittikçe art-

⁷³ D.G.B.İ.T., VII/114.

⁷⁴ El-Hüseynî s. 14; D.G.B.İ.T., VII/114; Merçil, *Türkler mad.*, IV/607; İbnü'l Esir, a.g.e., IX/491.

⁷⁵ D.G.B.İ.T., VII/114.

⁷⁶ Ali Sevim, "Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi" (Başlangıçtan 1086'ya kadar), Ankara, 1987, s. 8.

⁷⁷ Kafesoğlu, *Türk Dünyası El Kitabı*, I/261.

ması yüzünden Şiraz güçsüzleşmişti. Ebû Mansur kardeşi, Ebû Sad'ı ortadan kaldırmış, kendisi de 454 (1062) yılında Fadluya'nın başlattığı bir isyan sırasında öldürülmüştü.⁷⁸ Fadluya XIV. Yüzyılın başlarına kadar Şebânkâre (Darabçird)'de hüküm sürecek olan Fadluyi hanedanının kurucusuydu. 1062 yılında Şiraz, son olarak Kirman'ın Selçuklu valisi tarafından ele geçirildi.

Bundan sonraki dönemin karanlığı ve karışıklığı içinde Ebû Kâlicar'ın diğer oğullarının kaderinin ne olduğu bilinmemektedir. Meliku'r-Rahim, 450 (1058-1059) yılında esir olarak bulunduğu Rey şehri kalesinde öldü. Selçuklu istilasının tehlikeli döneminden az da olsa yararlanmayı başaranlar sadece Kâkuyiler oldu. Bir yıl süren bir kuşatmadan sonra İsfahan'ın ele geçirilmesi üzerine Selçuklular Kâkuyi Faramurz b. Alâuddevle'ye Yezd ve Eberkuh'un tımar arazilerini bağışladılar. Böylece Faramurz ve halefleri, Yezd'i oldukça iyi bir duruma getirmiş oldular.⁷⁹

SONUÇ

Selçuklular, Ortadoğu'ya indikleri zaman İslam Dünyası büyük bir bunalım ve kargaşa içindeydi. Bağdat'ta bulunan Abbasî halifesi Sünnî İslam Dünyası'nın en büyük lideriydi. Ama Abbasî İmparatoru olarak siyasi ve askeri gücünü kaybetmişti. Bağdat'a ve İran'ın bir kısmına hâkim olan Şîî Büveyhîler, halifeyi bir kukla haline getirmiş ve bütün siyasi ve askeri otoritesini elinden almışlardı. Bununla birlikte, Büveyhîler merkezi hükümetin meşruiyet kaynağı ve dini lider olarak Abbasî Halifeleri'ni başta tutmaya devam ettiler. Ancak istediklerini halifeye yaptırıyor, istemediklerini de hiçbir zorlukla karşılaşmadan bertaraf ediyorlardı. Artık Bağdat İslam dünyasının bir merkezi olmaktan çıkmıştı.

Gerek Müstekfi, gerekse Mutî zamanında bu halifelerin, saray duvarlarını bile aşamayan yetkilerine bakarak, sadece adı kalmış olan Abbasî imparatorluğunun bu çağını küçümsemek doğru olmaz. Çünkü bu dönemdeki çok seslilik farklı düşüncelerin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Büveyhîler'in bilim ve fenne karşı gösterdikleri kuvvetli ilgi bu devirde yetişen büyük kişilerde açık olarak görülmektedir. Her ne kadar bu dönem Abbasî imparatorluğunda kara bir sayfa (!) olarak gösterilse de aslında İslam medeniyetinin bilim ve kültür alanında had safhaya ulaştığı bir gerçektir. Nitekim Adam Mez "Onuncu Yüz Yılda İslam Medeniyeti" adlı eserinde bu dönemi "İslam Rönesans"ı olarak nitelendirmektedir.

Büveyhîler Mısır'a hâkim olan Şîî Fâtımî halifelerini din ve devlet lideri olarak tanıyorlardı, fakat buldukları bölgede Sünnî Müslümanlar çoğunlukta olduğu için Bağdat Halifesi'ni ortadan kaldırmaktan da çekiniyorlardı.

Abbasî imparatorluğu içindeki Müslüman ülkelerde hem siyasi anarşi, hem de şiddetli bir inanç kargaşalığı ve çok seslilik mevcuttu. Ortada büyük bir otorite bulunmadığı için İslam topluluğu çeşitli mezhep grupları halinde siyasi parçalanmaya doğru gidiyordu.

⁷⁸ D.G.B.İ.T., VII, s. 561; Merçil,a.g.mad., s. 498.

⁷⁹ D.G.B.İ.T., VII, s. 562.

XI. yüzyıl ortalarında Büveyhîler güçlerini kaybettiler. Bu dönemde Arslan Basâsirî Bağdat'a hâkim olarak hutbeyi Fatımî halifesi adına okutmaya başladı.

Abbasî Hilâfetine resmen ortadan kaldırılmaya teşebbüs edildiği bu sıralarda İran'da yeni bir güç ve Sünnî inancı benimsemiş olan Selçuklular ortaya çıktı.

Selçuklular Hilâfetin desteğini alarak Büveyhîler'le girdiği mücadelede kesin bir başarı elde etmiş ve Büveyhîler'e son vermiştir. Böylece Sünnî İslam Dünyasında Selçuklu hâkimiyeti kesin bir şekilde kurulmuş, Abbasîler döneminde orduya giren ve kısa bir süre sonra Hilâfet üzerinde otorite kuran Türkler, Selçukluların bu hâkimiyeti ile birlikte bu otoriteyi güçlendirmiş bir bakıma Hilâfet Araplar'dan Türkler'in eline geçmiştir.

Kaynaklar:

- » AŞÜR, Said Abdulfettah, *Tarihu'l-İslâm ve Hadaratih*, 1.baskı, Kahire, 1987.
- » ALTUNDAĞ, Şinasi, "Kâim Bi-Emrillah", İ.A. VI, 104-106.
- » ARSLANTAŞ, Yüksel, "Büyük Selçuklu Devleti ve Abbasî Halifeliği Arasındaki İlk İlişkiler", Türk Dünyası Araştırmaları, ist. 1995.
- » BURSLAN, Kıvameddin, *Irak-Horasan Selçukluları Tarihi*, Ankara, 1999.
- » CAHEN, Claude; *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı)*, Çev. Yaşar Yücel - Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, 1992.
- » *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İst. 1987, V.
- » GÜNER, Ahmet, "Büveyhîler Dönemi Çok Seslilik", *Dokuz Eylül Üniversitesi. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: XII, İzmir, 1999, 47-72.
- » ———, "Büveyhî Devlet Adamlarının Kitaba İlgileri ve Kütüphaneleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, 2001, XIII, 35-63.
- » GÜRÜN, Kâmuran, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, (Harezmsahlara sonuna kadar)*, b.y.y, 1981.
- » HASAN, Hasan İbrahim, *İslam Tarihi (Siyasi, Dini, Kültürel, Sosyal)*, Terc. Komisyon, İst. 1985.
- » ———, *İslam Tarihi*. Çev. İsmail Yiğit, İst. 1986.
- » HİTTI, Philip K.; *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*. Çev. Salih Tuğ, İst. 1980, III.
- » el-İŞ, Yusuf, *Tarihu'l-Asri'l-Hilâfeti'l-Abbasîye*, Dımaşk, 1982.
- » İBNÜ'L ESİR, el-Kâmil fi't-Tarih, çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, 1987.
- » İBN KESİR, el-Bidâye ve'n-Nihâye, 2.Baskı Beyrut, 1990.
- » EL-HÜSEYNİ, Sadruddin Ebu'l-Hasan Ali b. Nâşir Ali, *Ahbaru'd-Devleti's-Selçukîyye*, Çev. Necati Lûgal, Ankara, 1999
- » KAFESOĞLU, İbrahim, "Selçuklular" İ.A. İst. 1966, X, 353-416.
- » ———, *Türk Dünyası El kitabı*, 2.Baskı, Ankara, 1992.
- » KAYAĞÖZ, İsmet, *İslam Kurumları Tarihi*, Konya, 1994.
- » KÖYMEN, M. Altay, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, 1. baskı, İst. 1976.
- » ———, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara, 1979.
- » KORKMAZ, Seyfullah, "Irak Büveyhîleri Dönemi Paraları ve Bunların Tarihi Değeri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 8, Yıl:1999, 325-353.
- » MERÇİL, Erdoğan, "Büveyhîler" *DİA*, İst. 1992, VI, 496-500.
- » ———, *Müslüman-Türk Devletleri Tarihi*, 2.baskı, Ankara, 1993.
- » ———, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi" *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, IV.
- » MIQUEL, Andre, *İslam ve Medeniyeti*, çev. Ahmet Fidan, Ankara, 1991.
- » MEVDUDİ, *Selçuklular Tarihi*, Çev. Ali Genceli, Ankara, 1971.
- » MEZ, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslam Medeniyeti*, Çev. Salih Şaban, İstanbul, 2000.
- » ÖZTUNA, Yılmaz, "Selçuklular", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara 1980, XXVIII.
- » ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Kâim Bi-Emrillah" *DİA*, XXIV, İst. 2001, 210-211.
- » SEVİM, Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, Ankara, 1987.
- » ———, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya kadar)*, Ankara, 1987.
- » SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilat ve Kültür)*, Ank., 1995.
- » ŞAKİR, Mahmut, et-Tarihu'l-İslâmî, 5. baskı, by.y., 1991.
- » WATT, Watt Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*. Çev. E.R. Fiğalı, Ankara, 1981.
- » YAZICI, Nesimi, *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, 2.baskı, Ankara, 2002.
- » YETKİN, Şerare, "Abbasîler" *DİA*, İstanbul, 1988, I, 31-56.
- » ZETTERSTEN, K. V. "Büveyhîler", İ.A., İst. 1961, II, 843-845.